

Mehralıyeva Səbinə Elçin qız⁵

KANADA İNGİLİSCƏSİNİN SOSIAL-KULTUROLOJİ REALİLƏRİ

Kanada ingilis dilinin leksik vahidləri arasında yalnız Kanada mənşəli çoxlu söz və ifadələr var ki, bunlar da kanadizmlər adlanır. Kanadizmlər- Kanadada danışılan, tələffüz edilən, istifadə olunan sözlər, ifadələridir. Alimlər kanadizmlərin ingilis və Amerikan ingiliscəsindən təsirləndiyini və nadir hallarda Kanada xaricində istifadə edilən sözlər olduğunu iddia edirlər.

Kanada ingilis dili məskunlaşmanın ilk böyük və dil baxımından mühüm dalğası, Şimali Amerika İstiqlal Müharibəsi zamanı Kanadadakı Britaniya İmperatorluğuna aid olan boş ərazilərə məskunlaşan Loyalistlərin bu əraziyə köç etməsi ilə başladı. "Bu səbəbdən bəzi alimlər Kanada ingiliscəsinin Amerika ingiliscəsindən əmələ gəldiyini düşünlər. 1812-ci il müharibəsindən sonra İngiltərə və İrlandiyadan ikinci bir köç dalğası baş verdi" (5, 42).

Bəliklə, iki əsas immiqrasiya cərəyanının qarışması sayəsində, ingilis dilinin müxtəlif ləhcələrinin bir çox elementi və əsasən Amerikanın şimal bölgələrinin sakinləri olan Loyallar tərəfindən danışılan dil Kanada əhalisinin dilinə təsir etdi. Digər tərəfdən Böyük Britaniyadan gələn mühacirlərin dili Kanada dilinə təsir etmiş oldu. Məsələn, aborigen Eskimo dilindən: *tupek* - dərildən hazırlanmış yay çadırı; fransız dilindən - *cache* sözləri bu dövrdə keçmişdir.

XVII əsrdə isə - ilk dəfə olaraq Kanada realiləri hind dillərindən alınmalarla müşahidə olunur, məsələn: *pa-poose* - qunduz (4, 78). Hind adlarının ilk ingilis kalka üsulu ilə keçdiyi görünür: *pipe of peace* - dünyanın borusu. Bildiyimiz kimi, Kanadanın dövlət dili həm ingilis, həm də fransız dilləridir. Fransız dilindən Kanada ingiliscəsinə bir neçə leksik vahid keçmişdir. Məsələn: *caplin* - tez -tez yem olaraq istifadə olunan yeməli dəniz balığı və s.

XVII əsrdə Kanadizmlər içində, qədim ingilis dil vahidlərinin semantik məna dəyişməsi yolu ilə keçən bir neçə isimə də rast gəlinir. Məsələn, *track* - bir qayıq və ya barakı çəkmək, *shoot* - bir qayıqda üzmək. XVIII əsr - say etibarı ilə, əvvəlki əsrlə müqayisədə nisbətən 8 dəfə artıq kanadizmlərin ingilis dilinə keçdiyi dövrdür (7,128). Bu dövrdə, digər dillərdən əvvəlcədən 10 dəfə artıq leksik vahid alınmışdır.

XIX əsr ingilis dilinin leksik tərkibinin böyük hissəsinin kanadizmlərin təşkil etdiyi dövrdür (88%). Bunlara qarışıq mənəli sözlər daxildir: *snow* - bir növ qış alması. Qeyd etmək lazımdır ki, bu müddət ərzində sabit söz birləşmələri də yaranırdı: *cross road, corduroy road, bush road, road camp, railway town, railway Villag, road grad-er*.

Kanadizmlərin tərkibinə hindlilərin dillərindən və fransızlarla dil əlaqələri nəticəsində keçmiş daha çox sözlərə rast gəlinir. Məsələn, maral növü olan *caribou* ismi İngiltərədən və ABŞ -dan daha əvvəl Kanadada istifadəyə edilirdi. Məsələn, U. Avisa Kanadizmlər lüğətində bu sözü 1665-ci ilə aid edir: *We killed several Caribous* (2, 27).

Kanadizmlər iki qrupa ayrılır: əsl kanadizmlər və yalançı kanadizmlər.

Popova L.G öz əsərində yalançı kanadizmləri, yəni yalnız mənşəyi kanadizm olan sözlərin işlənmə tezliyinə görə beş yerə ayırır:

- Flora və fauna ilə əlaqəli adlar:** *foolhen* - "kəklük növləri", *Arctic birch* - "kiçik ölçülü kol": *The foolhen, a kind of grouse was called so because it would sit quite still while a hunter came up close with a long thin tick. Sometimes there were a few dense thickets of Arctic birches and some Arctic willows.*
- Siyasi, inzibati və dövlət administrasiyasının realı adları:** *Liberal party* - "liberal partiya", *National Union party* - "milli birlik partiyası" və s. *The Liberal party was succeeded by the overwhelming conservative National Union party under the premiership of Maurice Dupelessis.*
- Təhsil sistemində aid adlar:** Məsələn, *kompozit lisey - composite high school* - qarışıq tipli orta məktəb; *separate school* - dini düşüncəli uşaqlar üçün məktəb və s.
- Ev əşyalarının və ölkənin məişətində işlənen adlar:** Məsələn, *float house* - "sahildə üzən yaşayış yeri", *Dominion Day* - rəsmi bayram "Dominion Günü", *fly-beer* - "kartofdan pivə".
- Tarixizmlər:** Məsələn, *klondiker* - "qızıl tələşə" dövründə olan adamlar, *Dirty thirties* - "depressiya illərinə" qatılan adam (6, 28).

Kanadada müasir ədəbi ingilis dilinin lokal etiketli fərqləndirici elementləri əsl kanadizmlərdir. Çünki bu sözlər ilk dəfə Kanadada meydana çıxdığı üçün ümumi ingilis dili lüğətinə daxil deyillər. Müasir ingilis dili baxımından, onlar Kanadaya xasdır.

Popova L.G, əsl kanadizmlərin aşağıdakı tərifini verir: "Bu sözlər tamamilə Kanada ingiliscəsinə aid olduğu üçün bəli leksik vahidlər tam kanadizmlər adlanır. Bu kimi sözlərdən və ya mənəllərdən biri sabit birləşmə olduqda isə qismən kanadizmlər adlanır (6, 39).

Əsl kanadizmlərin ilk qrupuna müəllif İngilis və Amerika versiyalarının mikrosistemində heç bir uyğunluğu olmayan sözlərə və ifadələrə istinad edir - məsələn, ekvivalenti olmayan sözlər: *Grit* - "Kanada Liberal Partiyasının üzvü".

Qismən kanadizmlər olan ikinci qrup, ümumi İngilis vahidlərinə zidd olan söz və ifadələr ehtiva edir, məsələn: *long-linerman* (fisherman), *muskeg* (bög). Bu cütlər bir -birindən sərbəst şəkildə fərqlənən sinonim cütlərdir.

Əsl kanadizmlərin əksəriyyəti sabit birləşmələrlə ifadə olunur: *cottage roll* - "vətçinə", *bear walker* - "ifritə". Kanadizm lüğətində Kanada mənşəli on mindən çox söz və söz birləşməsi var. Bu sözlərə, məsələn, *kerosin, chester-*

field (sofa) daxildir.

Yalançı kanadizmlər üçün, onlara xas olan bəzi leksik mənəllərin Kanada variantına xas olması, digərlərinin isə ümumi ingilis dilinə daxil olması ilə xarakterikdir. Məsələn, *to copy* - "buz kütləsindən buz qatına tullamaq", *to blanket* - "İştirakçıya meydan oxumaq üçün mürciət etmək".

Bəliklə, Kanadada işlənen ingilis dilinin leksik tərkibini öyrənərkən, Kanada versiyasının ədəbi ingilis dilindən çox da fərqlənmədiyi qənaətinə gələ bilərik. Məhz bunun üçün də bir çox alimlər Kanada variantının varlığını qəbul etmirlər. Lakin bununla belə Kanada variantında bir çox leksik vahidlər-sosial-kulturoloji realilər mövcuddur ki, bunlar Kanada insanının həyat tərzini, adət-ənənəsini, inanlarını, Kanadanın flora və faunasını, coğrafiyasını əks etdirir.

Kanada məsəl və sabit söz birləşmələrinə gəldikdə, mövzudan asılı olaraq üç qrupa bölmək olar: 1. Adları ifadə edən və ya izah edən idiomlar (God's country- Cape Breton Island); 2. Kanada mədəniyyətinin, sosial və siyasi həyatının həqiqətlərini ifadə edən realilər əsasında qurulan idiomlar (Grit Kanada Liberal Partiyasının üzvü); Kanada məişət həyatının xüsusiyyətlərini ifadə edən idiomlar (marvel on up the road - to drive up the road and see what is going on).

Əslində Kanada ingiliscəsi, bir az Kanada əlavələri olan Amerika və Britaniya İngiliscəsinin qarışığı kimi təsvir ediləməlidir. Kanada ingiliscəsi, bütün "ingilis dili" variantları kimi, çox zəngin söz ehtiyatını inkişaf etdirməyə imkan verən "başqa dillərdən kütləvi şəkildə alınma" kimi əhəmiyyətli xüsusiyyətə malikdir. Kanadailər ehtimal ki, keçmişdə olduğu kimi həm Amerika, həm də Britaniya İngiliscələrindən sərbəst olaraq sözlər götürməyə davam edəcəklər, lakin kanadailər çox vaxt aldıqları sözləri, birləşmələri öz ehtiyaclarına uyğunlaşdırırlar. Məsələn, *Yumşaq divan* (*chesterfield*)leksik vahidi buna misal ola bilər.

Robert Hendrickson'un "*Encyclopedia of word and phrase origins*" əsərində *Chesterfield* termini Çerstfeldin 4-cü qrafı Filip Stənhopun vaxtı təşkil olunur; *burial vault*-qəbirin üstünü ağır avadanlıqlardan üçün düzəldilmiş astarlı və möhürlənmiş bölmə; *exhume*- qəbir qazmaq; *final rites*- dəfn xidmətləri; *inter*-insanın (ölmənin)qalıqlarını yerin üstündə, türbədə basdırmaq; *kaddish*(ka-dish) -dəfn mərasimindən sonra Allaha edilən ənənəvi dua; *niche*-yandırılmış meylətlərin küllünün saxlanması üçün divarda bəca; *obituary*-hər hansı bir qəzetin bir səhifəsində və ya internet səhifələrində ölüm xəbərini bütün detallarıyla istəməyə çatdıran bölmə; *shiva*(Shee-vah)- dəfn mərasimindən sonra gələn 7 günlük ənənəvi yas mərasimi; *sympathy card*-mərhumun ailəsinə göndərilən başsağlığı vərəqəsi; *urn*-yandırılmış meylətlərin küllünün saxlandığı kokteynlər, əsasən taxtadan, metaldan. daşdan hazırlanır; *visitation room*-mərhumun ailəsi və dostlarının toplaşdığı mərasim otağı; *wake*-vəfat etmiş insanı bəzən basdırılmalı olduqda bütün gecə meylətlərin yanında oturub nəzarət etmək; *sheloshin*-ölünü basdırdıqdan sonra 30 günlük saxlanılan yas mərasimi : *Don't talk under ladders!*-Bu daha çox Kanada variantında işlənen inançdır. uğursuzluq, pis, əlamət olduğunu bildirir. *If a neighbour brings you-* Kanada inanç etiketlərinə əsasən qonşunun verdiyi meyvə-yemək qabını yuyub qaytarsan uğursuzluq olacaq) və s.

Kanada ingiliscəsində ölkənin adət-ənənələri ilə bağlı leksik vahidlər çox işlənir. Məsələn, *ameed* - dəfn və basdırma mərasimi(ölüm vaxtı təşkil olunur); *burial vault*-qəbirin üstünü ağır avadanlıqlardan üçün düzəldilmiş astarlı və möhürlənmiş bölmə; *exhume*- qəbir qazmaq; *final rites*- dəfn xidmətləri; *inter*-insanın (ölmənin)qalıqlarını yerin üstündə, türbədə basdırmaq; *kaddish*(ka-dish) -dəfn mərasimindən sonra Allaha edilən ənənəvi dua; *niche*-yandırılmış meylətlərin küllünün saxlanması üçün divarda bəca; *obituary*-hər hansı bir qəzetin bir səhifəsində və ya internet səhifələrində ölüm xəbərini bütün detallarıyla istəməyə çatdıran bölmə; *shiva*(Shee-vah)- dəfn mərasimindən sonra gələn 7 günlük ənənəvi yas mərasimi; *sympathy card*-mərhumun ailəsinə göndərilən başsağlığı vərəqəsi; *urn*-yandırılmış meylətlərin küllünün saxlandığı kokteynlər, əsasən taxtadan, metaldan. daşdan hazırlanır; *visitation room*-mərhumun ailəsi və dostlarının toplaşdığı mərasim otağı; *wake*-vəfat etmiş insanı bəzən basdırılmalı olduqda bütün gecə meylətlərin yanında oturub nəzarət etmək; *sheloshin*-ölünü basdırdıqdan sonra 30 günlük saxlanılan yas mərasimi : *Don't talk under ladders!*-Bu daha çox Kanada variantında işlənen inançdır. uğursuzluq, pis, əlamət olduğunu bildirir. *If a neighbour brings you-* Kanada inanç etiketlərinə əsasən qonşunun verdiyi meyvə-yemək qabını yuyub qaytarsan uğursuzluq olacaq) və s.

V. Ağabəyli Kanada ingiliscəsindəki sosial-kulturoloji realilərin yaranmasında çox düzgün olaraq folklorun da böyük rolu olduğunu qeyd edir: "Kulturoloji amil olaraq adət-ənənələrin, bayramların dilə təsirinə realilər xüsusi rol oynayır. İngilis dilinin realiləri nəinki ingilis dilinin regional variantlarının formalaşmasına təsir göstərib, eləcə də Azərbaycan dilinə də onları keçməsi ingilis ədəbiyyatının tərcüməsinin nəticəsidir. Kanada folklorunda Inuit və Hindü folklorunun mühüm hissələri, müqəddəs əfsanələr, qəbilə tarixi elementləri və az dərəcədə təmsillər mühüm rol oynayır. Kanada folkloru XX əsrin ikinci yarısında 70 müxtəlif ölkənin folklor elementlərini, adət-ənənələrini özündə cəmləyərək multikulturalizm mədəniyyətinin cəmiyyətinin nümunəsi olur"(1,56).

İngilis dilinin Kanada versiyasının leksik xüsusiyyətlərini tarixi aspektdə təhlil etdikdən sonra belə nəticəyə gəlmək olar ki, tarixi proseslər sayəsində bu milli versiya sosial-kulturoloji realilərlə genişlənməmişdir. Bu kanadizmlər Kanada sakinlərinin mədəni irsini əks etdirir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Ağabəyli V. İngilis dilinin ABŞ və Kanada variantlarının formalaşmasında linqvokulturoloji amillərin rolu. Fil. ü. fə. dok. diss. Avtoferatı. Bakı - 2015.
2. Avis W.S. A Dictionary of Canadianisms on Historical Principles-Toronto, 1967.
3. Orkin M.Speaking Canadian English: an Informal Account of the English Language in Canada. Toronto: Routledge and Kegan Paul, 1970, 276 p.

4. Бортничук, Е. Н. Сложное слово синтаксического типа и межуровневое варьирование / Е. Н. Бортничук, Л. Г. Верба // Проблемы варьирования языковых единиц. Киев : УМК ВО. 1990. С. 65–83.
5. Жлуктенко, Ю. А. Канадский вариант английского мови та юнгиття канадизми. Киев : Изд-во при КГУ, 1975. 158 с.
6. Попова, Л. Г. Лексика английского языка в Канаде / Л. Г. Попова. — М., 1978.
7. Попова, Л. Г. Лексика английского языка в Канаде. М. : Высш. шк., 1996. 214 с.
8. <https://www.amazon.com/Encyclopedia-Phrase-Origins-Writers-Reference/dp/0816069662>
9. <https://www.oed.com/>

Açar sözlər: Kanadizmlər, realı, sosial-kulturoloji, ingiliscə, mədəniyyət.

Socio-cultural realias of Canadian English

Summary

There are about two thousand words or sentences that have Native Canadian or Canadian meanings. There are about two thousand words or phrases that are native to Canada or have Canadian meanings. The latter, words and expressions are called Canadianism. The term "Canadianism" may be extended to include words taken from other languages that are not available in other versions of the English language.

Many Canadians emerged out of necessity; they described features, objects, and structures that were unknown to the European experience or that differed sharply from those that existed elsewhere. These types of lexical units and expressions reflect the socio-cultural realias of Canadian English, and the article explores such language units.

Keywords: Canadians, realia, socio-culturology, English, culture.

Социокультурные реалии канадского английского языка

Резюме

Существует около двух тысяч слов или предложений, которые имеют канадские значения. Существует около двух тысяч слов или фраз, родных для Канады или имеющих канадское значение. Последние слова и выражения получили название канадства. Термин «канадство» может быть расширен за счет слов, взятых из других языков, которых нет в других версиях английского языка.

Многие канадцы возникли по необходимости; они описывали особенности, объекты и структуры, которые были неизвестны европейскому опыту или резко отличались от тех, что существовали в других местах. Другими словами, большинство из них напоминало первые дни белых поселений, состоящих из американских лоялистов и британских иммигрантов. Эти типы лексических единиц и выражений отражают социокультурные реалии канадского английского языка, и в статье исследуются такие языковые единицы.

Ключевые слова: канадцы, реальность, социокультурология, английский язык, культура.

RƏYÇİ: dos.L.Ələkbərova